

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЕТАПНОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

У статті висвітлені законодавчі підходи до нормативного закріплення стадій кримінального провадження, зокрема досудового розслідування та його поділу на етапи. Виділені новели кримінального процесуального закону в частині досудового розслідування; запропоновані шляхи усунення колізій в КПК України та його удосконалення.

Ключові слова: стадія, етап, досудове розслідування, кримінальний процесуальний кодекс.

Барабаш Т. Н. Проблемные вопросы выделения этапов досудебного расследования в уголовном производстве Украины.

В статье высветлены законодательные подходы к нормативному закреплению стадий уголовного производства, в частности досудебного расследования и выделения в нем этапов. Выделены новеллы уголовного процессуального закона относительно урегулирования досудебного расследования; предложены пути устранения коллизий УПК Украины и его усовершенствования.

Ключевые слова: стадия, этап, досудебное расследование, уголовный процессуальный кодекс.

Barabash T. M. Problem questions of selection of the stages of pre-trial investigation are in the criminal realization of Ukraine.

In the articles lighted up the legislative going is near the normative fixing of the stages of criminal realization and, in particular, pre-trial investigation and his dividing into the stages. The selected short stories of penal judicial law are in part of pre-trial investigation; the offered ways of removal of collisions are in Criminal code of practice of Ukraine of Ukraine and his improvement.

Keywords: stage, stage, pre-trial investigation, criminal code of practice.

Кримінальне процесуальне законодавство традиційно визначає порядок здійснення процесуальної діяльності, прийняття процесуальних рішень, спрямованих на вирішення закріплених законом завдань. Таким чином, встановлюється форма кримінальної процесуальної діяльності на всіх стадіях кримінального процесу. В зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України змінюється підхід до визначення стадій кримінального провадження. Перш за все, законодавець роз'яснює термін «кримінальне провадження» як досудове розслідування і судове провадження, а також процесуальні дії у зв'язку з учиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (п. 10 ст. 3 КПК) [1]. При цьому судове провадження розглядається як кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд й ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами (п. 24 ст. 3 КПК).

Слово «стадія» вживається в КПК України лише двічі: 1) при визначенні досудового розслідування, яке починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ст. 3 КПК) і 2) при розкритті терміна «притягнення до кримінальної відповідальності», яке починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (п. 14 ст. 3 КПК). Визнання останнього самостійною стадією кримінального провадження викликає деякі заперечення. По-перше, такий підхід законодавця є суперечливим, оскільки повідомлення особі про підозру здійснюється під час досудового розслідування, а отже, одна стадія кримінального провадження виникає в іншій стадії, що є алогічним. По-друге, це положення не узгоджується із Рішенням Конституційного Суду України від 27.10.1999 № 9-рп/99 [2], в якому відмічається що «процес притягнення до юридичної відповідальності має стадійний характер. Початковим його моментом у кримінальних справах є винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого і пред'явлення їй обвинувачення. Притягнення до відповідальності передуює настанню самої відповідальності, тобто ці поняття не є

тотожними». Стадійний характер у такому випадку не означає визначення притягнення до кримінальної відповідальності як самостійної стадії. Оскільки початок притягнення до кримінальної відповідальності, як правило, пов'язують з наявністю такої сукупності обвинувальних доказів, яка дозволяє органу досудового розслідування чи прокурору прийняти рішення про винуватість тієї чи іншої особи у вчиненому кримінальному правопорушенні, то визнання початком такої діяльності моменту повідомлення особі про підозру (гл. 22 КПК) є, на нашу думку, вдалим. Проте стадії кримінального провадження, виходячи із загальноприйнятого їх розуміння, що ґрунтується на теоретико-правових підходах до визначення стадії юридичного процесу [3, с. 56], характеризуються безпосередніми завданнями, специфічним колом суб'єктів і процесуальних засобів діяльності, своєрідністю процесуальної форми, специфічним характером кримінальних процесуальних відносин, а також підсумковими рішеннями; вони послідовно змінюються одна одною, утворюючи систему кримінального провадження, а отже, мають певні межі.

Притягнення до кримінальної відповідальності, на наш погляд, – це певний процес, який має триваючий характер і спрямовується на доведення вини тієї чи іншої особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння. В цьому випадку імпонує думка Є.Д. Лук'янчикова про те, що притягнення до кримінальної відповідальності є етапом кримінального переслідування як специфічного виду кримінально-процесуальної діяльності [4]. Процесуальним вираженням завершення притягнення особи до кримінальної відповідальності (настання кримінальної відповідальності) є обвинувальний вирок суду. Отже, цей процес охоплює декілька стадій кримінального провадження. Визначаючи поняття «притягнення до кримінальної відповідальності», потрібно, на нашу думку, вказати межі його початку – з повідомлення про підозру і закінчення – постановлення обвинувального вироку.

Оскільки в теорії і науці кримінального процесу після прийняття нового КПК України питання щодо його стадійності ще не знайшло одностайного вирішення, керуючись загальними підходами до поняття «стадія кримінального провадження» [5, с. 11], вважаємо, що окремими частинами кримінального провадження слід визнавати: досудове розслідування, підготовче судове провадження, судовий розгляд, перегляд судового рішення в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом України, за нововиявленими обставинами, виконання судового рішення. Підтримується підхід щодо виділення на кожній стадії кримінального провадження певних етапів [6].

Термін «досудове провадження» нині є тотожним із «досудовим розслідуванням», оскільки останнє розпочинається з моменту внесення інформації про суспільно небезпечне діяння до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Тобто напрямком, який позиціонувався як перспективна модель досудового провадження у кримінальних справах – «введення єдиного процедурного режиму досудового провадження без ділення на стадії порушення кримінальної справи і досудового розслідування» [7, с. 20], знайшов своє втілення в новому кодифікованому акті, на відміну від кримінального процесуального законодавства сусідніх держав – Російської Федерації, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, в яких або роз'яснюється термін «досудове провадження» (КПК Російської Федерації, КПК Республіки Білорусь), або вживається у контексті кодексу (КПК Республіки Казахстан). Отже, досудове розслідування визнається самостійною стадією кримінального провадження і може здійснюватись у двох формах: дізнання (розслідування кримінальних проступків) і досудове слідство (розслідування злочинів).

Початок досудового розслідування завжди пов'язується з наявністю (надходженням, виявленням) у спеціально уповноважених законом органів (службових осіб) інформації, що може свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Якщо раніше досудове розслідування розпочиналось тільки після порушення кримінальної справи і саме ця стадія кримінального процесу у різні часові періоди найбільше піддавалась критиці, законодавець кардинально підійшов до вирішення наукової дискусії шляхом ліквідації цієї стадії (хоча у жодному науковому дослідженні питання не поставало так категорично: здебільшого, пропонувалось її перейменувати і наповнити дещо іншим змістом (М. П. Кузнецов [8], В. Т. Маляренко [9], О. Р. Михайленко [10], К. І. Мігушин [11], Ю. В. Овсянніков [12], П. П. Сердюков [13])).

Дискусія розпочалась в іншому напрямку – незрозумілості щодо перевірки інформації про злочин, неможливості відмови розпочати кримінальне провадження тощо. Так, у висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект КПК (реєстр. № 9700 від 13.01.2012 р.) йдеться: «Серйозна проблема, яку може породити реалізація ідеї скасування стадії порушення кримінальної справи, полягає у тому, що відсутність формального

початку кримінального провадження робить неможливим оскарження факту її порушення. Пропонований порядок початку досудового розслідування, фактично, скасовує так звану «дослідчу» перевірку заяв та повідомлень про вчинення злочину. Відтак усе процесуальне навантаження щодо перевірки таких заяв і повідомлень автоматично лягає на слідчого, а не на відповідні органи дізнання чи підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Отже, може скластися ситуація, за якої слідчі будуть вимушені перевіряти найабсурдніші заяви про злочин, у той час, коли відповідного слідчого реагування вимагатиме розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. Навряд чи це сприятиме підвищенню якості досудового розслідування і ефективного захисту прав громадян правоохоронними органами» [14].

Саме на відсутність перевірки заяви чи повідомлення про злочин наголошувалось майже всіма державними і недержавними інституціями при громадському обговоренні КПК України: в Генеральній прокуратурі України, Міністерстві внутрішніх справ України, відомими правозахисниками, про що свідчать численні коментарі переваг і недоліків цього кодифікованого акта. Серед основних аргументів відмічається, що відсутність перевірки заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення може спонукати до зловживань з боку органів досудового розслідування, прокурора і порушувати право на оскарження незаконних їх дій чи рішень. Кожний акт перевірки уповноваженим державним органом підконтрольного йому суб'єкта (наприклад, Державною податковою службою України – діяльності господарюючого суб'єкта) гіпотетично означає початок проведення досудового розслідування та обтяження осіб, щодо яких воно проводиться, оскільки слідчий, прокурор після самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (дані акта ревізії, документальної та іншої податкової перевірки), протягом 24 годин можуть розпочати досудове розслідування. Поділяючи думки щодо необхідності попередньої перевірки заяв чи повідомлень про кримінальні правопорушення, вважаємо, що нині вирішення даного спору залежить лише від практичного правозастосування прийнятих положень КПК України.

Але у будь-якому випадку для того, щоб розпочати досудове розслідування, потрібен так званий привід. І хоча новий КПК України не містить окремої норми, присвяченої цій категорії, із ст. 214 КПК можна зробити висновок, що таким приводом є заява, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, а також безпосереднє виявлення органом досудового розслідування чи прокурором обставин, що можуть свідчити про вчинення такого правопорушення. На жаль, законодавець не передбачив ні будь-яких вимог щодо форми заяви та повідомлення, їх обов'язкових реквізитів; ні обов'язку встановлення особи, яка подала заяву чи повідомила про кримінальне правопорушення, та попередження її про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про кримінальне правопорушення. Як наголошують практичні працівники, така невизначеність може призвести до подання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення невстановленими особами (анонімні повідомлення), можливості подання таких «заяв» недієздатними особами чи від їх імені, подання завідомо неправдивих чи безпідставних заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення тощо.

Проведеним І. І. Статівною дослідженням нормативного регулювання діяльності з вирішення питання про початок розслідування в розвинутих державах встановлено, що «в країнах континентальної правової системи воно зводиться до покладання на орган розслідування обов'язку визначитися з питанням розпочинати чи не розпочинати розслідування, а в державах англосаксонської правової системи нормативне регулювання взагалі відсутнє. Спільним для цих країн є те, що рішення про початок розслідування виробляються шляхом згаданого аналітичного розгляду отриманої інформації й вважаються обґрунтованим і в разі подальшої констатації відсутності злочину» [15, с. 7–8]. Отже, український законодавець використав досвід саме англосаксонської правової системи у підході до початку досудового розслідування.

Виходячи з дискусійного розуміння поняття «привід» (по відношенню до порушення кримінальної справи), відмови законодавця від визначення підстави (достатності ознак злочину), щоб розпочати кримінальне провадження, правового змісту принципу публічності в кримінальному процесі та нормативно-правового закріплення моменту початку досудового розслідування і правового статусу заявника, слід, на нашу думку, відійти від терміна «привід» й оперувати загальноживаним у правовій науці і практиці поняттям «підстава» для означення початку кримінального провадження. Це дозволить також уникнути термінологічної плутанини з поняттям «привід» як заходом забезпечення кримінального провадження (гл. 10 КПК).

Така підстава має розцінюватись як акт вольової дії заявника чи потерпілого, що містить дані про вчинене кримінальне правопорушення, адресований органу державної влади,

уповноваженому розпочати досудове розслідування, або вольовий акт самого цього органу, спрямований на виявлення ознак кримінального правопорушення в ході реалізації ним своїх функцій. Окрім того, заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення ні в якому разі не можуть бути анонімними, а безпосереднє виявлення ознак кримінального правопорушення має відобразитись у відповідному протоколі, рапорті, отже, можна говорити про певну процесуальну форму підстави для кримінального провадження. Наявність такої підстави породжує кримінальні процесуальні правовідносини.

Досудове розслідування розглядається нами як юридична процедура визначення порядку вирішення (розв'язання) кримінально-правового конфлікту за допомогою процесуальних дій: слідчих (розшукових), у тому числі й негласних, процесуальних заходів кримінального провадження, з метою створення доказової бази для прийняття підсумкового рішення на даній стадії – закриття кримінального провадження або направлення до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Визнання у науковій літературі цілісності і системності досудового розслідування, а також його структуризації, дозволяє досліджувати початковий етап цієї стадії кримінального провадження, хоча такий термін і не вживається у нормативно-правових джерелах. Питанням відмежування початкового етапу від інших завжди приділялась підвищена увага і у сфері криміналістики, і у сфері процесуальної науки. При цьому вказується на можливість виділення від двох до десяти етапів.

З кримінально-процесуальної позиції поділ стадії кримінального провадження на певні етапи (як певні періоди, проміжки у часі для здійснення інформаційно-пізнавальної діяльності) залежить від завдань цієї стадії і процесуальної форми руху кримінального провадження, яка зумовлюється можливими процесуальними діями та рішеннями у тій чи іншій його частині. Окрім того, суттєве значення для умовного виділення етапів має мета здійснення тієї чи іншої діяльності. Тому, виходячи із загальних положень досудового розслідування за новим КПК України, можна виділити наступні етапи: 1) початковий (з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань або, як виключення, – отримання уповноваженими органами інформації про вчинене кримінальне правопорушення (при огляді місця події тощо – ч. 3 ст. 214 КПК)) – характеризується невідкладними процесуальними діями і рішеннями для встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виявлення і закріплення слідів останнього; 2) з моменту повідомлення особі про підозру починається наступний (подальший) етап досудового розслідування, який завершується згрупуванням такої сукупності доказів, що вказує на можливість прийняття одного із рішень стадії досудового розслідування і 3) завершальний етап – розпочинається з надання доступу до матеріалів досудового розслідування, відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження і закінчується складанням підсумкового рішення органом досудового розслідування.

З точки зору криміналістики перехід від одного етапу до іншого визначається тією чи іншою слідчою ситуацією: «на рівні трансформації відправної ситуації в нову, чергову ситуацію, розвинену з першої; саме нова ситуація обумовлює необхідність програмування і рішення нових задач розслідування» [7, с. 48]. Тобто для етапу досудового розслідування характерна наявність вихідної слідчої ситуації, яка згодом (у процесі здійснення доказової діяльності) змінюється, розвивається, переходить в якісно нову. Виділення типових слідчих ситуацій визначають криміналістичну методику розслідування того чи іншого суспільно небезпечного діяння.

Опрацювання наукових праць, в яких піднімаються питання етапності досудового розслідування показує, що виділення початкового етапу притаманне всім науковцям. Проте спостерігаються різні підходи до його змісту і меж. Початок інформаційно-пізнавальної діяльності органом досудового розслідування свідчить про початковий етап останнього. Під час такої діяльності отримується первинна, «сигнальна» інформація в результаті відповідної вихідної слідчої ситуації, будуються версії, збираються докази і інформація перетворюється на базову, яка відображає обставини предмета доказування в кримінальному провадженні. Залежно від обробки первинної інформації, її практичної перевірки і логічної оцінки орган досудового розслідування планує першочергові завдання, виробляє його стратегію і скеровує весь хід подальшого розслідування.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / За заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. С. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за зверненням громадянина Г. Солдатова від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Зайчук О. В. Загальна теорія держави і права / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 308 с.
4. Лук'янчиков Є. Д. Кримінальне переслідування та його інформаційне забезпечення [Електронний ресурс] / Є. Д. Лук'янчиков. – Режим доступу : <http://www.naiiu.kiev.ua>.
5. Назаров В. В. Кримінальний процес України : [навчальний посібник] / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – К. : Атіка, 2007. – 584 с.
6. Засоби збирання доказів на стадії порушення кримінальної справи / В. І. Галаган, О. І. Галаган, Ж. В. Удовенко // Науковий вісник КНУВС. – 2007. – Вип. 4. – С. 111–120.
7. Мілевський О. П. Початковий етап досудового провадження у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. П. Мілевський. – К. : Акад. управл. МВС, 2010. – 208 с.
8. Кузнецов Н. П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела / Н. П. Кузнецов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. Ун-та, 1983. – 117с.
9. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : [монографія] / В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
10. Михайленко А. Р. Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе / А. Р. Михайленко. – Саратов, 1975. – С. 27.
11. Мигушин К. И. Досудебное производство как стадия уголовного процесса России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / К. И. Мигушин. – Нижний Новгород, 2004. – 30 с.
12. Овсянников Ю. В. Основания и мотивы принятия уголовно-процессуальных решений в стадии возбуждения уголовного дела : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. В. Овсянников. – Омск, 2001. – 24 с.
13. Сердюков П. П. Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела : [учебное пособие] / П. П. Сердюков. – Иркутск : Изд-во гос. ун-та, 1981. – 86 с.
14. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Кримінального процесуального кодексу України (реєстр. № 9700 від 13.04.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
15. Статіва І. І. Початковий етап підготовчого провадження в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І. І. Статіва. – Д. : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2011. – 22 с.

** Барабаш Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач сектору кодифікаційних робіт відділу моніторингу ефективності законодавства Інституту законодавства Верховної Ради України.*